

Teateid pankadejärgsest maailmast

Ilmunud: Eesti Ekspress, 02.09.2010

Majandus on naasmas tuttavasse voolusängi. See rahustab, kuid annab ka uut ainet pikematele ohustenaariumitele – neile, milles äsjane kriis oli vaid väikeseks eelvärinaks. Eesootavast „*Perfect Storm*“ stiilis majanduskriisist räägitakse maailmas enamasti seoses võimaliku usalduse kollapsiga rahvusvahelistel finantsturgudel. On selgeks saanud, et turud ei käitu alati ootuspäraselt. Turuosalised on inimesed. Seepärast on turgudele ka omane kõik inimlik. Puhtalt emotsioonidest kantuna võivad nad luua või hävitada miljardeid dollareid hetkes. See „õhust loodud“ rikkus pole sugugi virtuaalne. Vastupidi, selle karget materiaalsust said tunda kõik, kes hiljutises kriisis töö või varanduse kaotasid.

Üks usalduskao suunas tõmbavaid makrotrende on valskuse n.ö. tavapärustumine moodsas maailmas. Oleme jõudnud ajani, kus suur osa kõmu- ja reklaamsõnumitest (näit. lugu diivanist purskuvast naftast) pole algusest peale mõeldudki uskumiseks. Võitlus käib vaid koha pärast meie kõrvade vahel. Sõnumi eesmärk on müllu sööbida, mitte tõele vastata. Nii ringlebki meedias üha enam karjuvaid ja sisulise tähenduseta sõnumeid, mis risustavad semio-sfääri nagu autokummid metsaalust. Tasapisi oleme õppinud infotulva filtreerima. Kuid võidujooks jätkub ja ka petu-tehnoloogiad arenevad. Igas kaubanduskeskuses sattume vaikse psühholoogilise rünnaku alla. Alates kauba paigutusest ja lõpetades taustamuusikaga pole seal midagi juhuslikku. Kõik on hästimakstud konsultantide poolt paika pandud ühe eesmärgiga – mõjutada teie vaba tahet kaubaketile kasulikus suunas.

Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi professor Dan Ariely õpetab tudengitele uut ainet nimega käitumisökonomika. Tema raamat „*Predictably Irrational*“ pakub hea ülevaate tarbija impulsiivsusest ja viisidest, kuidas seda ekspluuteerida saab. Saame näiteks teada, miks neidudel tasub peole minna endast inetuma sõbrannaga (et ise parem välja paista) või miks restoranipidajal tasub eelroa hind kõrgel hoida (et praad paremini müüks). Sisuliselt vaidlustab Ariely majandusteooria aluseelduse – et inimesed langetavad otsuseid ratsionaalselt. Moodsa manipuleerimis- ja kultusloome-tehnoloogia tipptaset võib näha öistes iPhone'i järjekordades. Vaba, ratsionaalselt mõtlev inimene neis ju ei seisaks.

Teist, paralleelset makrotrendi võiks tinglikult nimetada turu põduruseks. Ühelt poolt ilmestab seda monopolide kasvav turujõud (ja kulud nende ohjamiseks). Teisalt, ketistumise lõppfaasis muutub turg ka ise ebaefektiivseks. Kui turule on jäänud paar-kolm tegijat, tuleb oma osakaalu hoidmiseks kulutada meeletuid summasid turundusele. Probleem on selles, et need investeeringud ei loo tarbijale enam sisulist lisaväärtust. (Või olete te tühja külmkappi vaadates kunagi mõelnud, et boonuspunkte peaks poest juurde tooma?) Loodud võlts-väärtuse kulud maksame aga kinni kõik ühiselt. Eestis on see nähtav näit. panganduse, side- ja kaubanduskettide turul. Aga see on nähtav ka poliitikas – erakondade turul. Selles arengufaasis hakkavad turuosalised tootma vahtu. Tekib omamoodi paradoks: püüdes paaniliselt konkurentidest eristuda sarnanetakse nendega üha enam. Nii leiamegi pank, mobiilifirmat või valimistel erakonda valides tihti, et sisulise valiku võimalus tegelikult puudub. Sisenemisbarjäärid (bürokratia, kapitalivajadus, valimiskünnis) on liiga kõrged, et uusi tegijaid tõmmata. Loomulik taastootmine peatub ja süsteem „hangub“.

Rootsi-Ameerika filosoof Sissela Bok tõmbab oma raamatus „*Lying*“ paralleeli pettuse ja vägivalda vahele. Mõlemal juhul on eesmärgiks võimu omandamine teise inimese üle, tema sundimine millekski, mida ta vaba tahte alusel ei teeks. Kuid igal valel on hind. Pettur eeldab, et temaga käitutakse samamoodi. Ta hakkab kahtlema ja tõmbub endasse. Bok'i järgi avaldubki valskuse tegelik hind ühiskonda tervikuks liitvate usaldussidemete lagundamises ja künismi

kasvus. Me elame süsteemis, mis toetub usaldusele, kuid on programmeeritud tootma näivust ja teatraalsust. See ei ole pikas plaanis jätkusuutlik.

Eelnevat maakeelde ümber pannes: kuidas suhtuda pankas, kes heal ajal pakub kodulaenu, kuid raske aja saabudes müüb kodu su jalge alt poole hinnaga minema ning keerab järelejääva summa röövintressiga tarbimislenuks? See tegu on autu. Peab ikka purjus olema, et sellise kätte oma pensionipõlv usaldada. Äsjane majanduskriis sai alguse valede kuhjumisest USA väärtpaberiturul ja järgnenud äkilisest usaldusvaakumist. Vaid turuosalised ise teavad kui palju miine nad oma põllule veel külvanud on ja kui suur on nende kollektiivse (enese-)usalduse reserv.

Kindlasti pole tulevane mega-kriis kuidagi ettemääratud. Tulevikku ei saa ennustada, ainult koos-luua. Siiski, valitsustel üksi on nende suundumustega raske võidelda. Esiteks ei ole paragrahvid ja ettekirjutused ausameelsuse tootmiseks just parim vahend. Teiseks, reguleerimine vaid süvendab turu põduruse ilminguid. Kolmandaks võivad nad laenates ja pankadele käendusi jagades rahva ohtlikult sisse mässida. Hiljutises päästeoperatsioonis emiteerisid Euroopa valitsused 750 miljardi euro eest tuletisinstrumente. Turg käitus selle üüratu summaga nagu ahjualune muiste – neelas alla ja küsib juba lisa. Ka ei piirduks võimalik mega-kriis päris kindlasti ainult majandusega. Näitlik välispoliitiline ohustsenaarium: hiljutine Islandi/Briti pangatüli, kus nende asemel olnuks osalisteks Eesti pangad ja Venemaa hoiustajad.

21. sajandil on müüt kõikenägevast ja -kontrollivast valitsusest osutumas umbes sama piiratuks kui 20. sajandi müüt turu nähtamatust käest. Sestap peab võimaliku mega-kriisi korral ühel või teisel moel lavale astuma ikka kõrgeima võimu kandja – rahvas – ise. Viimase sajandi jooksul oleme rahvana läbinud kolm mega-kriisi. Need olid sündmused, mille käigus me saavutasime, kaotasime ja taastasime oma iseseisvuse. Kõik kolm läksid liikvele laia maailmast, mitte Eestist enesest. Kõikide tulemus oli nende puhkedes ettearvatu. Kõikide käigus vahetus siinne võimu- ja majanduseliit. Järjekorras teise, meile katastroofiliselt lõppenud kriisi ajal jäi rahvas äraootavaks. Ülejäänud kahes sekkus aga spontaanselt sündmuste käiku. Viimase, Nõukogude Liidu lagunemiskriisi käigus suutsime oma loovuse ja rahumeelsuse kokteiliga mõjutada koguni endast palju suuremate ajaloosündmuste kulgu.

Sel taustal on mõtlemapanev võrrelda YouTube's kaadreid viimasest kahest tänavarahutuste juhtumist Tallinnas. 15. mail 1990 saatis toonaste intrite väljaastumise laiali rahvas, ilma ühegi sinika ja purustatud aknata. 17 aastat hiljem, aprillis 2007, nii enam ei läinud. Teise ajaloolise paralleelina võib äsjast Ühtse Eesti teatrisündmust võrrelda 1980. aasta nn „neljakümne kirja“ looga. Mõlemal juhul tajus ärksam kultuuriseltskond ümbritseva arengu jätkusuutmatust ja püüdis sellest võimulolijatele märku anda. Mõlemal juhul päädis lugu kummalegi kerge ehmatusena. Aastal 1980 oli perestroika alguseni jäänud veel kuus-seitse aastat. Nagu toona, ei saa ka nüüd ümbritsevat inforuumi eriti tõe pähe võtta. Nagu toona, elame taas keelajate imedemaal. Munitsipaalpolitsei korraldab haaranguid suitsetavatele koolinoortele. Valitsus määrab aiagrilli ja söekoti vahelist normkaugust. Taolise totruse tasemeni ei küündinud punkareid jahtiv miilits ega plaanikomitee. Väga kaugel ei pruugi järgmine murrang enam olla.

Guido Viik